

Олег Натаров,

мол. наук. співроб. СІАЗ НБУВ

ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ СУЧАСНИМИ БІБЛІОТЕКАМИ ДОСТУПУ ДО НАУКОВИХ ЗНАНЬ ЯК ФОРМА РЕАЛІЗАЦІЇ ПРАВА НА ІНФОРМАЦІЮ

У статті розглядається роль сучасної бібліотеки в забезпеченні права людини на інформацію. Наголошується на необхідності включення бібліотечних установ у систему організаційно-правових гарантій прав та свобод людини й громадянина.

Ключові слова: право на інформацію, гарантії прав та свобод людини й громадянина, бібліотечна система України.

Сучасний процес розбудови демократичної, правової держави в Україні пов'язаний з усвідомленням широкого кола процесів, які відбуваються в суспільстві, у тому числі і тих з них, які безпосередньо пов'язані з реалізацією конституційних положень, що стосуються додержання та належної реалізації прав і свобод людини та громадянина. Одним з основних прав людини є право на інформацію.

Проблеми забезпечення права на інформацію розглядалися в дослідженнях про правове положення особи та систему гарантування прав і свобод людини і громадянина, вони також досліджувались у контексті інших проблем теорії конституційного права. Ці питання висвітлювались, зокрема, у працях А. М. Колодія та А. Ю. Олійника [3], Ю. М. Тодики і В. С. Журавського [11], М. В. Баглая, Ю. І. Лейбо та Л. М. Ентіна [1], О. А. Лукашевої [5] та інших учених.

Разом з тим, на нашу думку, залишається актуальним висвітлення питання ролі й місця сучасної бібліотеки в забезпеченні права людини на інформацію.

За міжнародними нормами право на інформацію належить до фундаментальних прав людини. Це право закріплено основоположними документами з прав людини та в багатьох конституціях зарубіжних країн.

У Загальній декларації прав людини сказано: кожна людина має право на свободу переконань і на вільне їх виявлення, яке включає свободу безперешкодно дотримуватися своїх переконань та свободу шукати,

одержувати і поширювати інформацію та ідеї будь-якими засобами і незалежно від державних кордонів (ст. 19).

Міжнародний пакт про громадянські й політичні права встановлює, що кожна людина має право на вільне висловлення свого погляду; це право містить свободу шукати, одержувати і поширювати будь-яку інформацію та ідеї, незалежно від державних кордонів, усно, письмово чи за допомогою друку або художніх форм вираження чи іншими способами на свій вибір (ч. 2 ст. 19).

У Конвенції про захист прав і основних свобод людини зафіксовано свободу дотримуватися своїх поглядів, одержувати і поширювати інформацію та ідеї без втручання держави і незалежно від кордонів (ст. 10).

В Україні право на інформацію вперше було визначено в Законі України від 2 жовтня 1992 р. «Про інформацію». Згідно зі ст. 9 цього Закону, всі громадяни України, юридичні особи й державні органи мають право на інформацію, що передбачає можливість вільного одержання, використання, поширення та зберігання відомостей, необхідних їм для реалізації ними своїх прав, свобод і законних інтересів, здійснення завдань і функцій. Реалізація права на інформацію громадянами, юридичними особами й державою не повинна порушувати громадські, політичні, економічні, соціальні, духовні, екологічні та інші права, свободи і законні інтереси інших громадян, права та інтереси юридичних осіб. Кожному громадянину забезпечується вільний доступ до інформації, яка стосується його особисто, крім випадків, передбачених законами України [8].

Із прийняттям Конституції України це право належить до системи конституційних прав і свобод людини та громадянина. Ст. 34 Основного закону, гарантуючи кожному право на свободу думки і слова, на вільне висловлення своїх поглядів і переконань, закріпила право вільно збирати, зберігати, використовувати й поширювати інформацію усно, письмово або в інший спосіб – на свій вибір.

Слід звернути увагу, що в Конституції України «право вільно збирати, зберігати, використовувати і поширювати інформацію усно, письмово або в інший спосіб – на свій вибір» (ч. 2 ст. 34) пов'язано з правом на «свободу думки і слова, на вільне вираження своїх поглядів і переконань» (ч. 1 ст. 34).

Про взаємозв'язок цих прав говорить і юридична наука. Так, наприклад, М. Баглай та В. Туманов зазначають, що свобода інформації та заснована на ній свобода друку та інших засобів масової інформації безпосередньо пов'язана зі свободою слова [2].

У свою чергу О. Козлов вважає, що право вільно шукати, одержувати, передавати, виробляти й поширювати інформацію будь-яким законним

способом нерозривно пов'язане з реалізацією права на свободу думки і слова [4].

На думку Н. Колесової, право свободи доступу до джерел інформації разом із свободою публічно висловлювати свої думки, ідеї та погляди і поширювати їх будь-якими законними способами, а також зі свободою друку та інших засобів масової інформації є структурним елементом свободи слова. При цьому ці елементи тісно взаємопов'язані й існують у нерозривній єдності [5].

М. Хавронюк розглядає право кожного «вільно збирати, зберігати, використовувати і поширювати інформацію усно, письмово або в інший спосіб – на свій вибір» як конституційну гарантію свободи слова [12].

А. Колодій та А. Олійник вважають, що загалом право на свободу думки і слова, на вільне вираження своїх поглядів і переконань означає свободу збирати, зберігати, використовувати і поширювати будь-яку інформацію та ідеї, незалежно від державних кордонів, усно, письмово чи за допомогою друку або художніх форм вираження чи іншими способами на свій вибір, без втручання держави та інших соціальних інституцій. При цьому не можна не погодитись із вченими, які стверджують, що свобода думки і слова, вільне вираження своїх поглядів і переконань тільки тоді є реальними, коли вони спираються на право вільно збирати, використовувати й поширювати інформацію у будь-якій спосіб – на свій вибір [3].

Взаємозв'язок свободи слова зі свободою на одержання інформації, творчою свободою детально відображений у Конституції Іспанії (ст. 20), в якій, зокрема, записано:

1. Визнаються і охороняються права на:

а) вільне вираження і поширення поглядів, ідей і думок усно, письмово або іншими засобами;

б) технічну, наукову, художню і літературну творчість і виробництво;

в) свободу викладання;

г) вільне поширення і отримання інформації за допомогою будь-яких засобів її розповсюдження. Закон визначає обмежувальні умови в користуванні цим правом за мотивами совісті і збереження професійної таємниці.

2. Здійснення цих прав не може обмежуватися будь-яким видом попередньої цензури [1].

Отже, закріплення розглядуваного права на рівні Конституції держави є важливим кроком у напрямі розвитку цього інституту, становлення інформаційного суспільства. Мова йде про створення ефективного організаційно-правового механізму, що забезпечував би вільне користування

власними правами, свободами, реалізацію законних інтересів, здійснення функцій і повноважень.

Загалом, конституційні права людини і громадянина в Україні на інформацію, її вільне отримання, використання, поширення та зберігання в обсягах, необхідних для реалізації кожним своїх прав, свобод і законних інтересів, чинним законодавством держави закріплюються і гарантуються. Нормативна основа інформаційних правовідносин у державі визначена, зокрема, у ст. 32 і 34 Конституції України, Законах від 2 жовтня 1992 р. «Про інформацію», від 16 листопада 1992 р. «Про друковані засоби масової інформації (пресу) в Україні», від 21 грудня 1993 р. «Про телебачення і радіомовлення», від 13 січня 2011 р. «Про доступ до публічної інформації», а також у статтях Цивільного і Кримінального кодексів України, спрямованих на захист честі, гідності та ділової репутації особи внаслідок поширення неправдивої інформації, відшкодування матеріальної і моральної шкоди, завданої збиранням, збереженням, використанням та розголошенням відомостей про особу.

Вагомим чинником реального забезпечення права на інформацію, поряд з його визнанням, дотриманням і повагою, є гарантування, яке здійснюється за допомогою специфічних засобів – гарантій. Як загальне поняття гарантії прав та свобод людини й громадянина є насамперед основні умови, способи і засоби, за допомогою яких кожна особа має можливість реалізувати свої права.

В юридичній літературі гарантії прав і свобод людини й громадянина поділяють на нормативно-правові та організаційно-правові. Пріоритетним видом юридичних гарантій є нормативно-правові гарантії, під якими необхідно розуміти систему норм щодо реалізації прав та свобод людини й громадянина.

Разом з тим здійснення права на інформацію відбувається не тільки шляхом застосування нормативно-правових гарантій, але й за допомогою організаційно-правових гарантій. Організаційно-правові гарантії – це система органів державної влади, організацій, діяльність держави та всіх її органів, посадових осіб, громадських організацій тощо щодо створення сприятливих умов для реального користування громадянами своїми правами та обов'язками.

До системи організаційно-правових гарантій загалом входять: держава, органи державної влади – Верховна Рада України, Уповноважений Верховної Ради України з прав людини, Президент України, Конституційний Суд України, органи правосуддя, органи прокуратури, Кабінет Міністрів України та інші центральні органи державної виконавчої влади, місцеві державні адміністрації, органи місцевого самоврядування, міжнародні

органи та організації, членом або учасником яких є Україна, політичні партії, адвокатура, громадські організації, а також засоби масової інформації [6].

На нашу думку, у систему організаційно-правових гарантій людини й громадянина необхідно також ввести бібліотечну систему України.

Бібліотечна система України охоплює понад 40 тис. бібліотек різного відомчого підпорядкування, які налічують близько 700 млн бібліотечних фондів і надають послуги всім верствам населення.

Завдяки інформатизації, використанню сучасних засобів комунікації для обробки і надання інформації бібліотека перетворилася на величезний генератор знань, справжню виробничу систему, на інтелектуальне виробництво, яке здійснює індустріальну обробку інформаційних потоків (і тих, що надходять до бібліотеки, і зосереджених у мережах), створює нові інформаційні продукти, що містять не лише інформаційні дані, а й аналітичні прогнози, тобто надають користувачам матеріал для прийняття кваліфікованих рішень [10].

Закон України «Про бібліотеки і бібліотечну справу» гарантує право на вільний доступ до інформації, знань, залучення до цінностей національної та світової культури, науки та освіти, що зберігаються в бібліотеках.

Ст. 1 цього Закону визначає бібліотеку як інформаційний, культурний, освітній заклад, що має упорядкований фонд документів і надає їх у тимчасове користування фізичним та юридичним особам. Бібліотечна система України згідно з цим Законом – розгалужена мережа бібліотек різних видів, пов’язаних взаємодією і взаємовикористанням бібліотечних ресурсів (упорядкованих фондів документів на різних носіях інформації, довідково-пошуковим апаратом, матеріально-технічними засобами опрацювання, зберігання й передачі інформації).

Право на бібліотечне обслуговування незалежно від статі, віку, національності, освіти, соціального походження, політичних та релігійних переконань, місця проживання мають громадяни України, а також іноземці та особи без громадянства, що перебувають в Україні на законних підставах (ст. 21).

Користувачі бібліотек, зокрема, мають право безоплатно користуватися інформацією про склад бібліотечних фондів через довідково-пошуковий апарат (крім комерційних баз даних); безоплатно отримувати консультаційну допомогу в пошуку та виборі джерел інформації; безоплатно отримувати в тимчасове користування документи з фондів бібліотеки (крім документів, придбаних за кошти, одержаних від господарської діяльності бібліотеки); одержувати документи або їх копії через міжбібліотечний абонемент; одержувати інформацію з інших бібліотек, користуючись каналами зв’язку; користуватися іншими видами послуг, у тому числі на

платній основі. При цьому закон встановлює, що доступ до документів та надання бібліотечних послуг користувачам бібліотек здійснюються з додержанням вимог щодо забезпечення охорони державної таємниці, забезпечення зберігання фондів бібліотек, а також відповідно до статутів (положень) бібліотек, правил користування бібліотеками (ст. 22) [7].

Перевагою наукових бібліотек у сприянні процесу забезпечення прав і свобод людини й громадянина, у тому числі й права на інформацію, є те, що, маючи доступ до великих масивів інформації, вони здатні вдосконалювати свої навігаційні характеристики і надавати довідково-консультативні послуги. Зокрема, слід звернути увагу на можливість забезпечення різних категорій користувачів (наприклад, представників органів державної влади, релігійних та правозахисних організацій) інформацією нормативно-правового характеру, що сприяє підвищенню правової культури суспільства.

Із часу отримання бібліотеками доступу до Інтернету за наявності розгалуженої внутрішньобібліотечної локальної мережі розпочинаються масштабні перетворення, пов'язані з входженням світових інформаційних масивів у систему обслуговування читачів. Можливості Інтернету дають змогу поповнити інформаційний потенціал бібліотек поряд із традиційними джерелами (книги, періодичні видання), джерелами глобальної інформаційної мережі.

Виходячи з того, що наразі Інтернетом в Україні користується лише 30 % населення, вкрай актуальним є поширення вільного доступу громадян до Інтернету на базі публічних бібліотек [9].

Необхідно також зазначити, що сьогодні, розвиваючись як сучасні суспільні інформаційні центри, бібліотеки мають можливість забезпечувати опосередкований зв'язок між громадськістю й органами державної влади. Інформація пов'язує між собою державу і громадянське суспільство, постає одним з дійових засобів налагодження взаємозв'язку між особистістю та державою. Керування суспільством з боку державних органів завжди обумовлює їхню інформованість про відповідні процеси та явища. У цьому контексті не можна не відзначити роль, яку відіграють інформаційно-аналітичні служби, завданням яких є забезпечення органів державної влади необхідною інформацією. Однією з таких служб, яка інформує владні структури України, є Служба інформаційно-аналітичного забезпечення органів державної влади Національної бібліотеки України імені В. І. Вернадського (СІАЗ).

Таким чином, можна зробити висновок, що інформаційні можливості сучасної наукової бібліотеки створюють сприятливі умови для користування особою правом на інформацію. Виходячи з цього, доцільно включити до системи організаційно-правових гарантій прав і свобод людини і громадянина бібліотечну систему України.

Список використаних джерел

1. *Баглай М. В.* Конституционное право зарубежных стран : учеб. для вузов ; под общ. ред. М. В. Баглая, Ю. И. Лейбо, Л. М. Энтина. – М. : НОРМА (Издательская группа НОРМА-ИНФРА*М), 2002. – С. 103.
2. *Баглай М. В.* Малая энциклопедия конституционного права / М. В. Баглай, В. А. Туманов. – М. : БЕК, 1998. – С. 410.
3. *Колодій А. М.* Права людини і громадянина в Україні: навч. посіб. / А. М. Колодій, А. Ю. Олійник. – К. : Юрінком Інтер, 2003. – С. 184–185.
4. *Лазарев В. В.* Научно-практический комментарий к Конституции Российской Федерации / отв. ред. В. В. Лазарев. – 2-е изд., доп. и перераб. – М. : Спарк, 2001. – С. 144–145.
5. *Лукашева Е. А.* Права человека : учеб. для вузов / отв. ред. Е. А. Лукашева. – М. : НОРМА (Издательская группа НОРМА-ИНФРА*М), 2002. – С. 155–156.
6. *Погорілко В. Ф.* Проблеми реалізації Конституції України: теорія і практика / відп. ред. В. Ф. Погорілко : монографія. – К. : Ін-т держави і права ім. В. М. Корецького НАН України : А.С.К., 2003. – С. 185.
7. Про бібліотеки і бібліотечну справу : Закон України від 27 січня 1995 р. № 32/95–ВР [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://zakon.rada.gov.ua/cgi-bin/laws/main.cgi>. – Назва з екрана.
8. Про інформацію : Закон України від 2 жовтня 1992 р. № 2657-ХІІ [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://zakon.rada.gov.ua/cgi-bin/laws/main.cgi?page=2&nreg=2657-12>. – Назва з екрана.
9. Семиноженко В. Електронне урядування забезпечить повну прозорість і відкритість влади для громадян [Електронний ресурс] / В. Семиноженко. – Режим доступу: <http://www.dkni.gov.ua/index.php/uk/2010-09-27-06-54-32/91-2011-/363-2011-04-14-14-33-34>. – Назва з екрана. – Дата доступу: 14.04.2011.
10. Соціально-економічний стан України: наслідки для народу та держави : національна доповідь / за заг. ред. В. М. Гейця [та ін.]. – К. : НВЦ НБУВ, 2009. – С. 555.
11. *Тодика Ю. М.* Конституційне право України : підруч. для студентів ВНЗ / за ред. Ю. М. Тодики, В. С. Журавського. – К. : Видав. дім «Ін Юре», 2002. – С. 242–263.
12. *Хавронюк М. І.* Конституція України : офіційний текст : коментар законодавства України про права та свободи людини і громадянина : навч. посіб. / авт.-уклад. М. І. Хавронюк. – 2-ге вид., перероб. і допов. – К. : А.С.К., 2003. – С. 160.